

Psychoanalityczna mapa wczesnego dzieciństwa.

Damian D. Brela

<https://damianbrela.com/mahler>

Opracowanie własne na podstawie: *The Psychological Birth of the Human Infant. Symbiosis and Individuation*. Margaret S. Mahler, Fred Pine, Anni Bergman Basic Books, In., Publishers, New York, 1975.

Margaret Schonberger Mahler, która początkowo badała dziecięce formy psychoz schizofrenopodobnych (schizophrenia-like), w 1955 roku doprowadziły ją do przedstawienia hipotezy o uniwersalnym procesie separacji – indywiduacji w normalnym rozwoju.

Projekt „Naturalna historia dziecięcych psychoz symbiotycznych” prowadzony w Głównym Centrum Dzieci² w Nowym Jorku pod kierunkiem Mahler i Manuel Furera. Projekt był sponsorowany przez Narodowy Instytut Zdrowia Psychicznego (USPHS). Badane były poważne odchylenia od założonej fazy normalnej symbiozy, a także niepowodzenie intrapsychicznego procesu separacji – indywiduacji (Mahler, 1968).

Następnie w kolejnych latach, w celu porównania wyników za pomocą uzyskanych dodatkowych grantów, przeprowadzono badania w grupie kontrolnej wśród „zwykłych matek i ich normalnych dzieci”. Celem było poznanie, jak u zdrowych dzieci kształtuje się poczucie

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCH[♂]LOG[™]
męskich spraw

„indywidualnej jedności” i tożsamości. Badania były prowadzone w zaawansowanej, innowatorskiej metodologii opisanej przez Pine i Furer (1963) opartej na systematycznej, psychoanalitycznie zorientowanej obserwacji.

W roku 1963 Mahler wraz ze współpracownikami wystąpiła do Narodowego Instytutu Zdrowia Psychicznego z prośbą o grant na longitudinalne badania nad teorią separacji indywiduacji. Uzyskano grant na pięć lat (z późniejszym rozszerzeniem). Uzyskane wyniki badań, procedurę badań, jak i całościowy opis teorii sporządzono w wyczerpującej pracy: „The Psychological Birth of The Human Infant. Symbiosis and Individuation” napisanej wspólnie przez Mahler, Pine’a i Bergman (1975).

Na marginesie można dodać, że życie i rozwój zawodowy Margaret Mahler był bardzo mocno uprzykrzany i utrudniany przez ówczesnych psychoanalityków takich jak Helen Deutch czy Annę Freud. Deutsch wyrzuciła Mahler z psychoanalizy szkoleniowej uznając, że nie nadaje się; z doniesień wynika, że również głośno wygłaszała swoje negatywne komentarze oraz nie kryła swojej niechęci do Mahler wśród swoich pacjentów jak i wśród innych psychoanalityków. Anna Freud wyrzuciła Mahler z Wiedeńskiego Towarzystwa Psychoanalitycznego ze względu na działania Helen Deutsch. Na szczęście pod namową Ferenczego Mahler podjęła analizę u Aichhorna, który zaproponował jej “tajną” analizę. Następnie pod wpływem prześladowań Mahler wyjechała do Stanów Zjednoczonych przy pomocy Ernesta Jonesa, gdzie kontynuowała swój rozwój zawodowy w psychoanalizie (Palombo, Bendicson, Koch, 2009)

Gdyby Mahler poszła za osobistymi i krzywdzącymi uprzedzeniami Deutsch i Anny Freud wobec niej i zrezygnowałaby z kształcenia się w psychoanalizie... dzisiejsza psychoanalityczna teoria rozwoju człowieka straciłaby niewyobrażalnie.

Faza normalnego autyzmu (The Normal Autistic Phase)

W pierwszych tygodniach poprzedzających wejście w symbiozę, stan senno-podobny (sleeplike) przeważa nad stanami pobudzenia. Przypomina to pierwotna dystrybucję libido widoczną w życiu wewnątrzmacicznym. Faza ta przypomina również zamknięty model systemu monadycznego, samowystarczalności w tzw. halucynacyjnym seplenieniu życzeń. Freud (1911) posługuje się metaforą ptasiego jajka, obrazując funkcjonowanie niemowlęcia jako odłączonego od bodźców zewnętrznego świata, posiadające wszystko, czego potrzebuje wewnątrz skorupki, a rola matki ogranicza się do utrzymania odpowiedniego ciepła.

W fazie normalnego autyzmu występuje pewien brak kateksji bodźców zewnętrznych. Jest to czas, kiedy najwyraźniej zauważyć można brak responsywności na bodźce tak jakby schowane było za barierą przeciwbodźcową (Freud, 1895, 1920). Niemowlę spędza większość dnia w połowicznym spaniu i połowicznym czuwaniu, a budzi się, kiedy napięcie związane z głodem wzrasta. Wywołuje to u niego płacz i, kiedy zostaje zaspokojone, ponownie zapada w sen. Fizjologiczne procesy dominują nad procesami psychologicznymi, a funkcjonowanie w tym okresie opisywane jest bardziej w kategoriach fizjologicznych. W tym okresie mówi się o pierwotnym narcyzmie. U niemowlęcia występuje brak świadomości obiektu matczynego, co Ferenczi tłumaczył stanem absolutnej halucynacyjnej omnipotencji (Ferenczi, 1913).

Głównym zadaniem tej fazy jest utrzymywanie homeostatycznej równowagi, co prowadzi do unikania nadmiernego i niedostatecznego pobudzenia. Dziecko w tym etapie

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCHOLOG™
męskich spraw

rozwoju nie odróżnia jeszcze świata wewnętrznego od świata zewnętrznego. Życie niemowlęcia w dalszym ciągu koncentruje się na utrzymywaniu homeostazy. Nie można wykluczyć matczynej troski w redukowaniu napięcia u dziecka, jednak ma ono swoje sposoby redukowania nieprzyjemnych stanów, m.in.: oddawanie moczu, defekacja, kasłanie, kichanie, płucie, zwracanie/wymiotowanie.

Coraz większa aktywność skierowana w świat bodźców zewnętrznych wyznacza stopniowe wejście w kolejną fazę. Około trzeciego, czwartego tygodnia pęka autystyczna orbita, dziecko wydaje się być przytłoczone bodźcami, wzrasta płaczliwość i wyrażanie negatywnego afektu. Benjamin (1961) zauważył również zmiany w obrazie EEG, nazywając ten okres fizjologicznym kryzysem.

Faza normalnej symbiozy (The Normal Symbiotic Phase)

Wraz z działaniem matki, która pomaga dziecku w redukowaniu napięcia, dochodzi do różnicowania pomiędzy gratyfikacją – przyjemnością / dobrym doświadczeniem a frustracją – nieprzyjemnością / złym doświadczeniem (Mahler, Gosliner, 1955). Wydaje się to być quasi-ontogenetyczną podstawą późniejszego mechanizmu rozszczepienia.

Faza normalnej symbiozy rozpoczyna się około drugiego miesiąca. Niemowlę zachowuje się i funkcjonuje jakby ono i matka było omnipotentnym systemem – podwójną jednością z jedną wspólną granicą. Wskazuje się w tym okresie rozwojowym „oceaniczne poczucie bezkresu” (Freud, 1930).

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCH[♂]LOG[™]
męskich spraw

W fazie symbiozy dziecko pozostaje bezwzględnie zależne od opiekuna. Symbioza ma zupełnie inne znaczenie dla dorosłego opiekuna. Dziecka potrzeba matki jest absolutna, natomiast matki potrzeba dziecka jest relatywna. Termin *symbioza* ma tutaj kontekst metaforyczny. Nie chodzi o jego pochodzące z biologii zastosowanie. Nie opisuje się tutaj tego, co dzieje się u dwóch oddzielonych od siebie osobników czerpiących korzyść ze wspólnej relacji. Symbioza ma tutaj znaczenie psychologiczne, a mianowicie określa stan umysłu dziecka, stan nieodróżnicowania, stan fuzji z matką. Ja nie jest odróżnicowane od nie-Ja. Również jest to stan braku odróżnicowania strukturalnego: ego-id.

Faza normalnego autyzmu i faza normalnej symbiozy ze względu na stan nieodróżnicowania tego, co następnie ulegnie odróżnicowaniu, a więc ja dziecka oddzieli się od obiektu, Spitz ten stan nazywa fazą przed-obiektualną (preobjectal stage; 1965).

Najważniejszym osiągnięciem fazy symbiotycznej jest kateksja (obsadzenie) matki, jednak matka w dalszym ciągu pozostaje obiektem częściowym. Następnie obsadzenie świata zewnętrznego. Spitz (1965) uznaje matkę jako ego-pomocniczą, a „pierwotne macierzyńskie zaabsorbowanie” (Winncott, 1958a) jest traktowane jako „symbiotyczny organizator – położna indywiduacji, psychicznych narodzin” (Mahler, Pine i Bergman, 1975; s. 47). Mahler opisuje tutaj również psychologiczne znaczenie różnych wzorców „zachowań trzymających” swoje dziecko przez matkę (holding behaviors), optymalnej bliskości.

Około czwartego/piątego miesiąca życia, u szczytu symbiozy, zaczynają się pojawiać zachowania rozpoczynające fazę procesu odróżnicowania składającego się z następujących subfaz: odróżnicowanie i rozwój obrazu ciała; subfaza praktyki; subfaza zbliżenia; subfaza konsolidacji i początek emocjonalnej stałości obiektu.

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCHOLOG™
męskich spraw

Pierwsza subfaza: różnicowanie i rozwój obrazu ciała (The First Subphase: Differentiation and the Development of the Body Image)

Odpowiedź uśmiechem na obecność matki jest „kluczowym sygnałem, że specyficzna więź między niemowlęciem a jego matką została ustanowiona” (Bowlby, 1958).

Różnicowanie pomiędzy obiektami pojawia się szybciej niż różnicowanie pomiędzy Ja a inny. Proces wykluwania się jako stopniowa, ontogenetyczna ewolucja systemu sensorycznego, systemu percepcyjno-świadomego.

Pojawiają się tutaj obiekty przejściowe (Winnicott, 1953), które dla dziecka nie istnieją ani całkowicie wewnątrznie, ani całkowicie zewnątrznie, lecz stanowią coś pośredniego. Jest to zazwyczaj jakiś koc lub inny przyjemny obiekt faworyzowany przez dziecko w okresie między szóstym a dwunastym miesiącem. Obiekt przejściowy używany jest jako zastępstwo matki. Następuje rozwój od pełnej zależności od obiektu do polegania na sobie (Winnicott, ibidem).

W tej subfazie typowymi zachowaniami dziecka jest niepewne eksplorowanie, dziecko odsuwa się od matki po to, aby lepiej ją zobaczyć, ale cały czas pozostaje w jej pobliżu. Dziecko manualnie i wizualnie eksploruje matkę. Sprawdza, co do mamy należy, a co nie. Próbuje tego, czego próbuje mama. Dyskryminuje innych; uwaga jest szczególnie skupiona na matce. Wiąże się to ze zjawiskiem reakcji na obcych (stranger reaction), dziecko jest zaintrygowane obcymi, ale także bardzo ostrożne wobec nich.

Około ósmego miesiąca pojawia się lęk przed obcymi (stranger anxiety). Dziecko unika, odwraca się od obcych, reaguje na nich lękiem, a w poważnych przypadkach może

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCHOLOGTM
męskich spraw

nawet reagować płaczem i silnym pobudzeniem. Reakcja na obcych zanika w kolejnej subfazie, jednak w ciągu całej separacji – indywiduacji może się spontanicznie ujawniać w każdej chwili. Zdaniem Mahler, tak silna reakcja nie należy do normy i wskazuje na niepowodzenia we wcześniejszych fazach.

Zagrożeniami w tej subfazie są: przedwczesna separacja, np. nagła utrata piersi, pozbywanie się dziecka, nietowarzyszenie dziecku, nieobecność obiektu, przedwczesne pchanie do autonomii, a także: opóźnianie separacji, przytrzymywanie dziecka przy sobie, holding wbrew woli dziecka.

Rozpoczynają się w tej subfazie dwa rozwojowe tory: indywiduacja (rozwój autonomii, percepcji, pamięci, testowania rzeczywistości) oraz separacja (różnicowanie, dystansowanie, tworzenie granic, oddzielenie się od obiektu).

Druga subfaza: praktykowanie (The Second Subphase: Practicing)

Subfaza ta przypada na okres od około dziewiątego do około czternastego miesiąca życia. Podzielono subfazę na dwa etapy: wczesna subfaza praktykowania (związana ze zdolnością do oddalania się od matki); właściwa subfaza (związana z wolną, swobodną lokomocją).

Wczesna subfaza praktykowania charakteryzuje się coraz większym oddzieleniem fizycznym od matki, stopniową eksploracją rzeczywistości, odkrywaniem różnych

przedmiotów, próbowaniem ich. Fure nazwał zachowanie dziecka wobec matki „emocjonalnym tankowaniem”.

Właściwa subfaza praktykowania. Zmienia się u dziecka punkt widzenia. Dziecko zaczyna chodzić z wyprostowaną postawą ciała. Greenacer (1957) nazwał zachowanie dziecka jako będącego w romansie ze światem („love affair with the world”). Narcyzm osiąga u dziecka punkt szczytowy. U dziecka można zaobserwować minimalne poczucie zagrożenia utratą obiektu. Dziecko w swojej aktywności ujawnia poczucie omnipotencji, czuje się sprawcą rzeczy dziejących się wokoło niego. Rozwija się autonomia i samoocena u dziecka. Cały swój czas spędza przede wszystkim na zabawie. U chłopców w tej subfazie dochodzi do odkrycia penisa. Swobodna lokomocja jest pierwszym krokiem do kształtowania się indywiduacji (tożsamości). Chodzenie staje się symbolem niezależności.

Zaobserwowano zjawisko nazwane przez Mahler jako „low-keyedness”. Dzieci w tej subfazie zwykle są porywcze i bardzo mocno ożywione, natomiast kiedy dzieci zorientowały się, że matka znikła, stała się nieobecna, ich aktywność znacznie spadała, a nawet popadały w płacz.

Zagrożeniem w tej subfazie może być brak towarzyszenia dziecku w zabawie bądź nadmiernie lękowe zachowania matki.

Trzecia subfaza: (ponowne) zbliżenie³ (The Third Subphase: Rapprochement)

Subfaza ta rozciąga się od około piętnastego do około dwudziestego czwartego miesiąca życia. Osiągnięcie separacji, a więc psychicznego oddzielenia się Ja dziecka od obiektu, a także rozwój autonomii (indywidualizacji), obie te jakości psychologiczne wyznaczają „psychiczne narodziny”.

Wcześniejsza subfaza była stanem zawieszenia bliskości z matką. W tej subfazie dziecko ponownie staje się wrażliwe na nieobecność obiektu, ponownie odzywiają się reakcje (lęki) separacyjne. Mahler określiła zachowanie dziecka jako „cieniujące” (shadowing; Mahler, Pine i Bergman, 1975). Oznacza to, że dziecko podążając za każdym krokiem matki, chcąc być wszędzie tam, gdzie ona przebywa, zachowuje się tak jakby było jej cieniem. Pojawia się życzenie ponownej fuzji. Dziecko doświadcza lęku przed utratą miłości obiektu. Dziecko pragnie dzielić z matką wszystko, co go spotyka, natomiast matka może tego nie akceptować. Z perspektywy rodzica dziecko może wydawać się jakby uległo regresji, potrzebuje bliskości o wiele bardziej intensywniej niż w poprzedniej fazie. Brak zaspokojenia tych potrzeb dziecka stanowić może zagrożenie, niepowodzenie w tej subfazie. Dziecko może w konsekwencji desperacko uwodzić matkę.

Innym zagrożeniem może być sytuacja odwrotna, gdy matka (lękowa) nadmiernie cieniuje dziecko. Właściwą postawą rodzica jest zachowanie podobne do „ptasiej matki”, która delikatnie i bezpiecznie wypycha dziecko (z gniazda). Jest to normalny i zdrowy proces indywiduacji.

Mahler wyznacza tutaj dwa typy dzieci: „junior toddler” przypadający na wiek od dwunastego do piętnastego miesiąca i „junior senior” do dwudziestego czwartego miesiąca.

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCH[♂]LOG[™]
męskich spraw

Zauważa się w tej subfazie również zachowania określone jako „odrywanie się” (darting away), oznaczają to, że dziecko odrywa się, ucieka od matki z oczekiwaniem, że zostanie przez nią schwytane.

Normalnym zachowaniem w tej subfazie dziecka jest uwodzenie rodzica, skupianie jego uwagi i obecności.

Mahler tę subfazę dzieli na trzy części: początek (ponownego) zbliżenia; kryzys (ponownego) zbliżenia; indywidualne rozwiązanie kryzysu (ponownego) zbliżenia.

Początek (ponownego) zbliżenia: zmienia się jakość relacji dziecka z matką; zachowuje się tak jakby ponownie było nieodseparowane. Dziecko traktuje matkę jako przedłużenie siebie, dostrzega nieobecność matki, zadaje pytanie „Gdzie jest mama?”. Obecność matki staje się bardzo ważna.

Kryzys (ponownego) zbliżenia: od około osiemnastego - dwudziestego do około dwudziestego czwartego miesiąca. Dziecko prezentuje silną ambivalentencję, jednocześnie „cieniuje” i „odrywa się”. Jednocześnie chce być oddzielone od matki i połączone z matką. Doświadcza silnej ambiwalencji. Bycie autonomicznym i niezależnym może spowodować, że matka postanowi opuścić dziecko. Patologiczne postawy matek to: „Myślisz, że możesz sobie sam poradzić? Ok, mogę cię zostawić, zobaczymy, jak sobie poradzisz!” lub „Przed chwilą nie chciałeś mnie. Dobrze, teraz ja nie chcę ciebie.” (Mahler, Pine i Bergman, 1975; s.96). Dziecku trudno jest podjąć decyzję: bawić się czy zostać z mamą. Punktem krytycznym tej subfazy jest silna wrażliwość na nieobecność matki i towarzyszące temu lęki separacyjne. Rozwój poznawczy sprzyja w przechodzeniu tej fazy, a mianowicie dziecko uczy się, że obiekt może znajdować się gdzie indziej i może zostać odnaleziony (por. Piaget, 1936).

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCH[♂]LOG[™]
męskich spraw

Indywidualne rozwiązanie kryzysu (ponownego) zbliżenia: około dwudziestego pierwszego miesiąca. Ustanowiona zostaje tutaj optymalna odległość (Mahler, Pine, Bergman, 1975). Fizyczna i psychiczna przestrzeń pomiędzy dzieckiem a opiekunem, odpowiednia dla dziecka po, to by mogło się swobodnie rozwijać.

W okresie symbiozy dystans jest bardzo mały. W kolejnych fazach coraz bardziej odległość wzrasta. W subfazie (ponownego) zbliżenia odległość jest tak ustanowiona, że dziecko w razie potrzeby wymaga, by obiekt był dostępny. Umiejętność nazywania, posługiwania się językiem i pojęciami daje dziecku poczucie kontroli rzeczywistości. Zabawa jest wykorzystywana do symbolicznego wyrażania i zaspokajania życzeń oraz fantazji. Subfaza ta jest trudniejsza w przebiegu dla niektórych dziewczynek; odkrywają brak penisa, obwiniają o to matki, odwracają się od nich (Mahler i jej współpracownicy opisują spektakularne przypadki, 1975).

Tak jak subfazą praktyki było „papa, mamó!”, tak subfazą (ponownego) zbliżenia „Witaj ponownie, mamó!”. Prawidłowe przejście procesu separacji –indywiduacji umożliwia prawidłowe wejście w okres edypalny.

Czwarta subfaza: konsolidacja indywiduacji i początek stałości emocjonalnej obiektu (The Fourth Subphase: Consolidation of Individuality and the Beginnings of Emotional Object Constancy)

Występuje około trzeciego roku życia. Rozwija się poczucie jedności (samo-granic) u dziecka. Rozwijają się aspekty osobowości dziecka. Konsoliduje się pierwotna tożsamość

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCHOLOG™
męskich spraw

płciowa. Następuje integracja dobrych i złych cech obiektu. Dobry i zły obiekt to ten sam obiekt. Rozwija się stałość obiektu, która jest uzależniona od początkowego obsadzenia obiektu w fazie symbiozy. Konsolidacja obiektu implikuje obecność wewnętrznego kochającego obiektu. Separacja jest coraz bardziej tolerowana, a nieobecność obiektu może być wydłużana. Nieobecny obiekt nie jest już złym obiektem. Zachodzi coraz większa integracja popędów libidalnych i agresywnych, przez co pojawia się współczucie, ukrócenie nienawiści. Ego dziecka dojrzewa, neutralizuje popędy, testuje rzeczywistość, zwiększa się tolerancja frustracji i lęku.

Osiągnięciem indywiduacji jest: zabawa coraz bardziej celowa, pojawianie się ról w zabawie, stosowanie pojęć abstrakcyjnych takich jak „jutro”, „później”, poczucie czasu i przestrzeni; zdolność do tolerowania odraczanej gratyfikacji, większe zainteresowanie innymi dziećmi niż matką.

Czwarta subfaza pozostaje otwarto – zakończona, co oznacza, że procesy zachodzące tutaj przejawiają się w ciągu całego życia człowieka. Konsolidacja i rozwój osobowości nigdy nie ulega zatrzymaniu.

Należałoby podsumowując zaznaczyć, że doniosłość opisanej w tym podrozdziale teorii stanowi trzon współczesnej psychoanalizy, i w jej ramach najczęściej się wyjaśnia zaburzenia osobowości w podejściu psychoanalitycznym i psychodynamicznym (por. Johnson, 1993, 1998; Cierpiałkowska, 2005, 2009; Gabbard, 2009, 2015). Praca Margaret S. Mahler i jej współpracowników mimo pierwszego wydania w roku 1975 r. nie doczekała się do tej pory polskiego tłumaczenia.

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCH[♂]LOG[™]
męskich spraw

Literatura:

Benjamin J.D. (1961). The innate and the experiential in child development. W: H. Brosin (red.), *Lectures on experimental psychiatry* (s. 19-42). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Bowlby J. (1958). The nature of the child's tie to the mother. *International Journal of Psychoanalysis*, 39, 350 – 373.

Cierpiałkowska L. (2005). Psychologia zaburzeń osobowości i zaburzeń lękowych. w: H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna*, T. 2, Warszawa: PWN.

Cierpiałkowska L. (2009). *Psychopatologia*. Wraaszawa: Wydwanictwo Naukowe „Scholar”.

Ferenczi S. (1913/1950). Stages in the development of the sense of reality. W: S. Ferenczi, *Sex in psychoanalysis: the selected papers of Sondor Ferenczi* (s. 213 – 239). Nowy Jork: Basic Books.

Freud S. (1911/2009). Uwagi na temat dwóch zasad procesu psychicznego. W: S. Freud, *Psychologia nieświadomości. Tom VIII*. Warszawa: Wydawnictwo KR.

Freud S. (1920/2009). Poza zasadą rozkoszy. W: S. Freud, *Psychologia nieświadomości. Tom VIII*. Warszawa: Wydawnictwo KR.

Freud S. (1930/1961). Civilization and its discontents. W: J. Strachey (ed.), *Standard Edition Vol. 21* (s. 59 -145). Londyn: Hogarth Press.

Freud S. (1985/1950). Project of a scientific psychology. W: J. Strachey (ed.), *Standard Edition Vol. 1* (s. 281 – 397). Londyn: Hogarth Press,

Gabbard G.O. (2009). *Psychiatria psychodynamiczna w praktyce klinicznej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Gabbard G.O. (2015). *Psychiatria psychodynamiczna w praktyce klinicznej. Nowe wydanie zgodne z klasyfikacją DSM-5*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCH[♂]LOG[™]
męskich spraw

Greenacre P. (1957). The childhood of the artist: libidinal phase development and giftedness. *Psychoanalytic Study of the child*, 12, 27 – 72.

Johnson S.M. (1993). *Przemiana charakterologiczna. Cud ciężkiej pracy*. Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza.

Johnson S.M. (1998). *Style charakteru*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.

Mahler M.S. (1968). *On human symbiosis and the vicissitudes of individuation*. Nowy Jork: International Universities Press.

Mahler M.S., Pine, F. i Bergman A. (1975). *The psychological birth of the human infant*. London: Maresfield Library.

Pine F. i Furer M. (1963). *The psychoanalytic study of the child*. Nowy Jork: International Universities Press.

Palombo J., Bendiczen H. K., Koch B. J. (2009). *Guide to psychoanalytic developmental theories*. New York, Springer.

Spitz R.A. (1965). *The first year of life: a psychoanalytic study of normal and deviant development of object relations*. Nowy Jork: International Universities Press.

Świtła J. (2002). Teoria relacji z obiektem O.F. Kernberga – prezentacja podstawowych założeń. W: L. Cierpiąłkowska i J. Gościński (red.), *Współczesna psychoanaliza. Teorie relacji z obiektem* (s. 67-95). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.

Winnicott D.W. (1953). Obiekty przejściowe i zjawiska przejściowe. W: D. W. Winnicott, (1971a), *Zabawa a rzeczywistość*. Gdańsk: Imago.

Winnicott D.W. (1958a). The anti-social tendency. W: D.W. Winnicott, (1956), *Collected papers: Through paediatrics to psychoanalysis*. Londyn: Tavistock.

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCHOLOG™
męskich spraw

Damian D. Brela
PSYCHOLOG

PSYCH LOG™
meskich spraw